

МАСОВА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ XX СТОЛІТТЯ

Танчер В. В.

доктор філософських наук

професор Київського національного університету культури і мистецтв

Свиридон Т. В.

студентка кафедри соціології

Київського національного університету культури і мистецтв

Стаття присвячена дослідженню феномену "масова культура" в контексті демократичних процесів XX століття. Розглядаються культурно-історичні та соціальні передумови виникнення та становлення феномену, досліджується його трактування в основних концепціях масової культури XX століття, обґрунтовується вплив демократичних перетворень в соціально-економічних процесах на розвиток масової культури.

Статья посвящена исследованию феномена "массовая культура" в контексте демократических процессов XX века. Рассматриваются культурно-исторические и социальные предпосылки возникновения и становления феномена, исследуется его трактовки в основных концепциях массовой культуры XX века, обосновывается влияние демократических преобразований в социально-экономических процессах на развитие массовой культуры.

This thesis is article to research of phenomenon "mass culture" at the context of democratic events of XX century. The cultural and historical as well as social presuppositions of origin and formation of phenomenon are examined in this work, its interpretation in the main conceptions of mass culture of XX century is studied, influence of democratic events in socio-economic processes on the development of mass culture is given prove.

Ключові слова: масова культура, масове мистецтво, еліта, маси, демократичні перетворення XX століття, кіно, масова музика, масова література.

Актуальність дослідження. Теперішній рубіж тисячоліть вимагає від нас аналізу соціального і культурного розвитку людства, особливо останнього століття, яке позначене в історії світової цивілізації мобільними економічними та політичними перетвореннями. Під впливом соціальних змін суттєвої трансформації зазнала і культура. Напередодні нового тисячоліття людство покликане розпрощатися не лише з ментальними навиками найближчого минулого, але й з більш довготривалими парадигмами, які формувалися з часів Просвітництва. Нові форми культури, які виникли внаслідок змін в соціальному і культурному житті, є темою для досліджень багатьох спеціалістів і, насамперед, соціологів, оскільки саме вони здатні розглянути явища культури в їх цілісності.

Мета дослідження полягає в тому, щоб, спираючись на аналіз найбільш впливових в соціології XX століття концепцій масової культури та дослідження конкретних видів масового мистецтва, визначити причини, які обумовили її домінування в сучасній культурі.

Мета дослідження визначила основні **завдання**:

1. Показати культурно-історичні та соціальні передумови виникнення масової культури.
2. Проаналізувати основні концепції теоретичного осмислення феномену масової культури.
3. Обґрунтувати вплив демократичних перетворень в соціально-економічних процесах XX століття на розвиток масової культури.
4. Визначити місце масового мистецтва в культурі XX століття.

Постановка проблеми та її практичне значення полягає в тому, що всі основні положення та висновки, можуть бути використані при вивченні і подальшій розробці актуальних проблем сучасної естетики, мистецтвознавства, культурології, художньої критики, побудові системи естетичного виховання, формування державної культурної політики.

Наукова новизна полягає в тому, що в статті зроблена спроба, відмежувавшись від традиційного погляду на феномен масової культури, як негативного явища в суспільстві, розглянути її як принципово нову, необхідну стадію розвитку культури, обумовлену демократичними перетвореннями в суспільному та культурному житті людства XX століття.

Аналіз літератури. У вітчизняній науці проблема "масової культури" не була обділена увагою. Цій темі присвячено багато статей, монографій, збірників. Значний науковий доробок у вивчення феномену масової культури зробили: Ашин Г.К., Гершкович З.І., Голєнпольський Т.Г., Глазичев В.Л., Засурський Я.М., Карцева О.М., Кукаркін А.В., Котельова Г.І., Мулярчик А.С., Семенов Ю.М., Стрельцов М.М., Шестаков В.П., Яранцева Н.А.

Серед зарубіжних вчених, які значну частину своїх робіт присвятили висвітленню проблем масової культури, слід відмітити: Белла Д., Богарта Л., Лазарсфельда П., Ловенталя Л.,

Макдональда Д., Моравія А., Розенберга Б., Е. ванден Хаага, Уайта Д., Шилза Е. (США), Маркузе Г., Морена Е., Тофлера О., Фрідмана Ж. (Франція), Хоггарта Р., Еліота Т. (Англія), Еко У. (Італія), Маклюєна М. (Канада).

Трактування масової культури в західній естетиці другої половини XIX – початку XX століття” аналізується за допомогою методологічного принципу “елітарне-масове”, який був найбільш актуальним в західній естетиці у підході до вивчення феномену масової культури.

На думку романтиків, мистецтво ніколи не може служити широкій аудиторії, а проблема доступності мистецтва народу є нерозв’язною. Інакше кажучи, мистецтво існує лише для еліти, яка володіє здатністю сприйняття, маси ж такою здатністю не володіють, а отже і не мають потреби в мистецтві. Традиції інтерпретації елітарної і масової культур згодом продовжили Ніцше Ф., Шопенгауер А., Бердяєв М., Ортега-і-Гасет. Х. Ніцше протиставляє мистецтво не лише масі, а й всьому суспільству, вважаючи, що мистецтво існує лише для художників, Шпенглер в своїй роботі “Занепад Європи” пов’язує занепад культури з феноменом “омасовлення”, згідно роботи Бердяєва “катакомбні культури”, культура, виходячи на поверхню, “вмирає” в омасовленні.

Творча спадщина іспанського філософа Ортеги-і-Гасета, яка дає найбільш цілісну концепцію елітарної культури, привертає особливу увагу дослідження. Теза Ортеги про те, що пересічна людина завойовує сьогодні все більш міцні позиції як в культурі, так і в житті, вважається вірною, якщо зважити на те, що поділ на еліту і масу не тотожний поділу на соціальні класи, проте важко погодитися з тим, що єдино можливий шлях порятунку мистецтва за цих умов лежить в його дегуманізації.

“Художні пошуки в мистецтві XX століття. Поява елітарної та масової культур” – присвячений аналізу трактувань масової культури в модерністській естетиці. Однією з причин пошуків нових напрямків в мистецтві є процес урбанізації. Ріст міст та збільшення міського населення за рахунок сільського, в свою чергу, змушував все більше число людей звертатися до високої культури. Це призвело до зміни статусу культурного життя взагалі, в тому числі класичного мистецтва, і спонукало до руйнування вікових форм його існування. Оскільки традиційне класичне мистецтво, яке потребувало відповідного рівня освіченості, було недоступним народу, то виникла потреба в новому мистецтві, мистецтві для мас.

В той же час намагання зберегти високе мистецтво від демократизації і загальнодоступності приводить до виникнення художньої течії, яка була зорієнтована на започаткування протилежної “мистецтву для народу” художності – модернізму.

Основні течії, які поєднують в собі модернізм – це кубізм, футуризм, експресіонізм, абстракціонізм, сюрреалізм тощо. Спільним для всіх течій модернізму є прагнення розвивати мистецтво на основі протиставлення реальності, і цим самим зберегти елітарну культуру як сферу творчості і практичної незацікавленості. Проте, парадокс полягав в тому, що мистецтво, якому не притаманні соціальні інтереси, перетворюється в гру чистою формою і вмирає.

Якщо модернізм не визнавав масову культуру як мистецьке явище, то прихильники постмодернізму намагаються наблизити своє мистецтво до мистецтва масового. Модернізм виник на зламі XIX століття, як спроба ізолювати мистецтво від мас, оскільки в омасовленні мистецтва модерністи вбачали його крах. Як інший полюс культури продовжував існувати реалізм – принципово протилежний напрямок у розвитку мистецтва. Теоретичне обґрунтування цей напрямок знайшов в марксистській теорії.

Розглянувши «маси» як одну із основних категорій масової культури можна сказати, що першою моделлю маси в соціології був “натовп”, далі “публіка”, “маси”. Спираючись на роботи Лебона, Сігеле, Тарда, можна говорити, що маса сьогодні – поняття невизначене. Це невідомий глядач, чи слухач, якого неможливо описати, тому що він традиціоналіст, новатор, космополіт, ентузіаст мистецтва, байдужий, ідеаліст, цинік тощо. При цьому не йдеться про окремі верстви населення, а про величезну масу, яку покликали до життя політичні, економічні та соціальні перетворення XX століття. В кінці XX століття чіткої межі між соціальними стратами не існує. Відсутні також критерії визначення самої еліти. Значна кількість людей за сприятливих обставин може потрапити до цієї верстви і, навпаки, люди, які мають всі підстави належати до еліти (за освітою, посадою тощо) не мають можливостей впливати на суспільство.

Орієнтація на масового глядача або слухача в багатьох видах мистецтва вдало поєднується з духовним наповненням і використанням засобів формоутворення, вироблених високим, елітарним мистецтвом.

Виникнення і існування елітарної культури об’єктивно проходило як процес ізоляції від класичного мистецтва і протиставлення йому принципово іншої системи ідейно-художніх цінностей. Такі невід’ємні атрибути класичного мистецтва як гуманізм, реалізм, зв’язок з традицією, демократичність не могли мати місця в елітарному мистецтві. Звідси, відношення елітаристів до класичної спадщини: мистецтво елітарне повинно бути протиставленим класичному, оскільки останнє, завдяки своїй гуманістичній налаштованості, не має ніякої перспективи. Зберегти культуру можна лише в її елітарності.

Абсолютно іншим є співвідношення класичного та масового мистецтва. Досліджуючи генетичну та функціональну залежність масової культури від класичного мистецтва, ряд західних авторів (К.Грінберг, Д.Макдональд, Г.Сельдес) приходять до висновку, що масова культура якоюсь мірою залежна від класики, оскільки вона черпає звідти художній матеріал для власної продукції – спрощує форму подачі класичного твору, модернізує його чи актуалізує, переносить його в інший вид мистецтва (наприклад, екранізація класичних літературних творів) тощо.

На основі аналізу нових естетичних явищ, характерних для життя мистецтва в епоху масових комунікацій показана доцільність існування копій та фотографій, які допомагають сьогодні задовольнити художні потреби мас, які не мають доступу до оригіналу як такого

Говорячи про фольклор та масову культуру, абсолютно точно можна сказати, що вони не є поняттями-синонімами, оскільки вони мають ряд відмінностей. Наприклад, фольклор базується на певних традиціях, які відображають помисли та настрої народу - масова культура таких традицій не знає, вона вносить в твір елемент новизни відповідно до запитів аудиторії; фольклор завжди національний за змістом – масова культура має космополітичний характер; фольклор – це усна народна творчість, масова культура використовує для розповсюдження засоби масової комунікації тощо. Ці особливості не дозволяють нам ототожнити фольклор і масову культуру. Зміст поняття фольклору змінювався протягом історії розвитку культури, напередодні третього тисячоліття фольклору, в традиційному розумінні цього слова, у промислово розвинутих суспільствах не існує. Відмирання фольклору певною мірою вплинуло на розвиток масової культури.

Кіно як семантичний образ XX століття - йдеться про процес виникнення й становлення кіно – мистецтва не просто специфічного для XX століття, а й такого, яке певною мірою створило сам образ епохи.

Першою стадією розвитку мистецтва було копіювання вже існуючих мистецтв та наслідування їм. Естетичний потенціал кінематографу був закладений в технічному “першооефекті” і розкрився в подальшому розвитку цього виду мистецтва.

В кіно, як виду мистецтва, незважаючи на його орієнтацію на масового споживача, з моменту його виникнення існував внутрішній поділ на елітарне і масове. В умовах постмодернізму цей поділ був подоланий. Саме тому в кінці XX століття, з'являються фільми, розраховані на глядачів всіх типів. Кінокартини поєднують в собі високоінтелектуальні тексти з захоплюючим сюжетом, що приваблює глядачів, які чекають від фільму розваг, і тих, хто насолоджується інтертекстами і гіпертекстами.

Необхідною властивістю продукції масової культури, щоб вона мала комерційний успіх, вважається захоплення. І кіно не є виключенням з цього правила. Сюжетна і стилістична фактура продуктів масового кінематографу може бути примітивна з точки зору елітарної культури, проте вона не повинна бути погано зробленою, а навпаки, в своїй примітивності вона повинна бути довершеною – лише в цьому випадку їй забезпечений глядацький і комерційний успіх.

Музична панорама нашого часу не ототожнюється лише з композиторською професійною школою європейської традиції, вона охоплює також легкожанрову сферу, нехтувати якою сьогодні вже неможливо.

Джаз, як художнє явище нашої епохи має ряд особливостей, які не дають нам змоги віднести його а ні до академічної концертної музики, оскільки він не володіє ні інтелектуальними, а ні композиційно-структурними якостями, здатними підтримувати протягом довгого часу інтерес і увагу освідченої музичної аудиторії, а ні до музичного фольклору, оскільки його мелодії не передаються з покоління в покоління в відносно першоствореному вигляді, як це буває з народними мелодіями. За манерою написання творів, за відношенням до імпровізації, за участю публіки у творчому процесі джаз є особливим жанром музичної культури XX століття, який кинув виклик багатовіковим традиціям європейської композиторської творчості. Протягом століття джаз породив багато своїх різновидностей. Одна з них – рок-музика, яка в другій половині XX століття ствердилася як провідний жанр популярної музики.

Особливостями новаторських жанрів XX століття було те, що вони протягом свого існування, в залежності від обставин, мали різні статуси: то ототожнювалися з масовою культурою, то вважалися культурою елітних груп. Проте кінець XX століття характеризується тим, що, внаслідок синтезу різних музичних жанрів, виникло ряд груп з надзвичайно широким спектром естетичних орієнтацій. Їх творчість поєднує в собі традиції джазу, року, фольклору та класичної музики, за формою вираження вони орієнтуються на масового слухача, а за своїм змістом відповідають загальним психологічним настроєм нашої епохи.

В літературі ще на початку XIX століття піднімалася проблема поєднання високохудожності літературного твору і доступності його масам. Проблема носила двобокий характер, оскільки література була покликана справляти на суспільство моральний вплив, а з іншого боку, публіка впливала на саму літературу. В.Белінський відзначав, що за відсутністю белетристики народу нічого читати, не дивлячись на геніальні фігури О.Пушкіна, М.Лермонтова, М.Гоголя.

Друга половина XIX століття, яка характеризувалася формуванням нової естетичної свідомості, орієнтованої на життя, відзначалася піднесенням белетристики, оскільки естетичні

завдання, які стояли перед літературою, найбільш оперативний відгук знаходили саме на рівні літератури "другого" порядку. Виділено ряд атрибутів, якими неодмінно повинен бути наділений літературний твір, для того, щоб користуватися популярністю у публіки. А саме: 1) чітка сюжетна лінія; 2) захоплюючий зміст; 3) адресованість конкретній аудиторії, слухачеві; 4) конкретний розподіл добра і зла, правди і кривди; 5) залучення до твору міфів, казок тощо; 6) повторення одного й того ж епізоду декілька раз в різних ракурсах та багато інших.

Письменник, пишучи твір, повинен передбачити реакцію читача, переконати його в істинності того, що розповідається, і лише в такому разі можна сподіватися на майбутню популярність твору.

До кінця XX століття в літературі виникли особливі жанри, що поєднують в собі різні підходи, які протягом всього століття вважалися несумісними. Прикладом цьому є роман Умберто Еко "Ім'я троянди", причини сенсаційного успіху якого криються в тому, що роман одночасно орієнтований на тих, хто шукає розваги, не намагаючись надто напружуватися, і на тих, хто прагне інтелектуального збагачення.

Висновок. Масова культура – своєрідний феномен соціальної диференціації сучасної культури. Початком її зародження слід вважати тоді, коли почалися процеси індустріалізації та урбанізації, становлення всезагальної грамотності населення, деградації багатьох форм традиційної буденної культури доіндустріального типу, розвитку технічних засобів тиражування і трансляції інформації тощо.

Соціально-економічні перетворення кінця XIX – початку XX століття привели до загальної кризи класичного мистецтва. Це, в свою чергу, обумовило становлення двох культурних феноменів – масової культури, як культури для широких верств населення, та модернізму, як напрямку в розвитку мистецтва, який протиставив себе загальнодоступності та демократичності.

З початку свого виникнення масова культура розглядалася як негативне явище в суспільстві, яке не має а ні художнього, а ні естетичного змісту. Основні концепції її теоретичного осмислення в західній, модерністській та марксистській естетиці першої половини XX століття визначали масову культуру як кризу культури і мистецтва.

Особливе місце в житті сучасного суспільства масова культура зайняла в результаті процесів соціокультурної модернізації другої половини XX століття.

Внаслідок цього зникла чітка межа між соціальними стратами, а відповідно і поділ культури на елітарну і масову. Мистецтво постмодернізму кінця XX століття виділяється тим, що вдало поєднує в собі елементи елітарності і масовості і тим самим мало чим відрізняється від масової культури.

Не останньою з причин поширення масової культури в суспільстві є відмирання фольклору. Фольклор, який виник в античності і довгий час був духовною скарбницею народу, до кінця другого тисячоліття практично вижив себе. Масова культура, яка відрізняється від фольклору своєю нетрадиційністю, космополітичністю стала більш прийнятливою для промислово розвинених країн. А науково-технічні досягнення XX століття обумовили її домінування в сучасному суспільстві.

До кінця XX століття особливого розвитку набули породжені в межах масового мистецтва нові його види, такі як кіно, телебачення та різні синтетичні жанри, за допомогою яких відбувається формування повсякденної культури і буденної свідомості якісно нового типу.

Таким чином, масова культура породжується об'єктивними соціальними і культурними процесами загальної трансформації спільнот, при яких інкультуруюча функція традиційної буденної культури, яка базувалася на узагальненому досвіді соціальної епохи, втрачає методичну ефективність і змістовну актуальність. При цьому масова культура практично приймає на себе функції первинної (неспеціалізованої) інкультурації особистості і являє собою прояв дозріваючої буденної культури нового типу, культури індустріального і постіндустріального етапу соціального розвитку.

Література

1. Данилюк А.І. Масова культура в контексті сучасного буття. //І культуролог.читання "Культура на зламі тисячоліть". Тези виступів.- Київ, 1994.
2. Орбан-Лембрик Л. Масова культура і моделі поведінки // Соціальна психологія. - 2005. - № 2 (10).